

“HVIS FARFAR BARE HAVDE LEVET ENDNU...”

KØN, GENERATION OG HISTORIEBRUG I BESÆTTELSESTIDSERINDRINGER I DANMARK OG NORGE

■ KAREN STELLER BJERREGAARD,
HELLE BJERG OG CLAUDIA LENZ

INDLEDNING

Besættelsestiden 1940-45 er stadig i dag, 65 år efter befrielsen, en periode i den nationale historie, der bliver tillagt stor betydning i den offentlige mindekultur, både i Danmark og i Norge. Dette hænger sammen med en række politiske og sociale faktorer, men det spiller også ind, at dele af den generation, der selv oplevede besættelsestiden, stadig lever og kan fortælle om den. Besættelsestiden er stadig levende historie i mange familier. Denne artikel handler om, hvordan erindringer om besættelsestiden i dag fortæles og videregives gennem tre generationer i danske og norske familier. Der er tidligere lavet videnskabelige undersøgelser af den offentlige traditionsforvaltning og mindekultur i relation til besættelsestiden i både Danmark og Norge, men hvor disse undersøgelser altså har vægtet det, der er blevet kaldt en kollektiv eller samfundsmæssig erindring, belyser denne artikel familien som socialt erindringsunivers. For hvad er det egentlig, der foregår, når der bliver fortalt historier fra besættelsestiden i familierne, og hvad betyder det for den måde, historien om denne tid bliver brugt?

En sådan undersøgelse rummer en række interessante aspekter, f.eks. sammenhængen mellem den offentlige og den familiemæssige erindring og de socialpsykologiske aspekter, der ofte knytter sig hertil. Et helt grundlæggende perspektiv, der bliver tydeligt, når man ser på familien som erindringsunivers, er, at erindring om fortiden i meget høj grad er bundet, ikke alene i den tid erindringen fortælles i, men også socialt. Fortalte erindringer er altså ikke afsluttede fortællinger, der videregives til de næste generationer, men kommunikative og socialt situerede processer, der hele tiden skaber og former historierne om fortiden, processer, der i dele

af forskningen betegnes *tradering*.¹ Det er et perspektiv, der først de senere år har vundet terræn i erindringsforskningen, og denne artikel er dermed også en bestræbelse på at præsentere nogle af mulighederne i et sådant perspektiv.

Vi skal imidlertid her koncentrere os særligt om et enkelt aspekt i disse kommunikative sociale processer, nemlig sammenhængen mellem køn, generation og historiebrug. Ved at anlægge et kønsperspektiv på de processer, der udspiller sig i *traderingen* i familierne, vil vi derfor belyse flere sammenhængende elementer. For det første, hvordan vurderinger af handlinger og begivenheders historiske relevans er afhængig af, om aktørerne var mænd eller kvinder, for det andet, hvordan køn spiller en rolle i forhold til hvem, der får tildelt autoritet som fortæller og fortolker af de historiske begivenheder, og for det tredje, hvordan køn spiller en rolle i den måde, hvorpå de senere generationer knytter historien til nutiden og bruger den.

DET EMPIRISKE MATERIALE

Artiklen hviler empirisk på et omfattende interviewmateriale, der blev skabt i forbindelse med forskningsprojektet "*Traditions of Historical Consciousness*", der blev afsluttet i 2007 med bogen *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*. (Erindringens krig. Holocaust, kollaboration og modstand i europæisk erindring).² Dette komparative projekt undersøgte, hvordan erindringer om 2. Verdenskrig videregives og omfortolkes i familier i seks europæiske lande.³

Som deltagere i den danske og norske del af det komparative projekt interviewede vi tre generationer i henholdsvis 20 danske og 24 norske familier. Hvert familiemedlem blev interviewet individuelt, og efterfølgende samlede vi alle tre generationer til en familiesamtale. Der blev ikke gennemført en systematisk selektion med hensyntagen til socialt tilhørsforhold, uddannelsesbaggrund etc. Derimod tilstræbtes bevidst en geografisk spredning i forhold til, hvor repræsentanterne for den ældste generation havde oplevet den tyske besættelse, idet regionale forskelle kan have betydning for oplevelsen af krigen og den efterfølgende tolkning af den.

Udover familieinterviewene blev der i hvert land gennemført fire generationsinterviews, hvor interviewdeltagerne tilhørte samme alderskohorte.⁴ Til disse samlede generationsgruppeinterviews brugte vi billeder som visuel igangsætter for at

---

¹ Welzer 2001.

² Ud over Danmark og Norge inddrager undersøgelsen Holland, Kroatien, Frankrig og Israel, se Welzer 2007. De enkelte lande-analyser er skrevet af Natalja Basic, Lars Breuer, Nicole Burgermeister, Claudia Lenz, Hans Marks, Isabella Matauschek, Sabine Moller og Friederike Pfannkuche.

³ Yderligere oplysninger om projektet kan findes på hjemmesiden <http://www.memory-research.de/cms/index.php> (2.4.2011). Se også Moller m.fl. 2002.

⁴ Generationskohorterne blev defineret efter følgende retningslinjer: 1) De, der var født før 1933; 2) Årgangene mellem 1934 og 1957; 3) Årgangene mellem 1958 og 1973 og endelig 4) de, der var født i 1974 og senere.

undersøge, hvordan generationsspecifikke tolkningsmønstre falder ud, når familien ikke er ramme for samtalen.⁵ Kvinder og mænd er nogenlunde ligeligt repræsenteret i materialet. Det europæisk komparative projekts hovedinteresse gjaldt således betydningen af generationstilhørsforholdet i tradingen, mens betydningen af køn derimod ikke indgik som analytisk kategori i tilrettelæggelsen af undersøgelsen. Med denne artikel har vi taget denne udfordring op og skal i det følgende vise, hvordan et kønsanalytisk blik på interviewmaterialet bringer nye indsigter i studiet af den fælles omgang med fortiden.

TRADERING AF ERINDRINGER

Det ville sprænge rammerne for denne artikel at gengive den samlede teoretiske og metodiske baggrund for undersøgelsen.⁶ Vi vil dog præsentere nogle af grundpræmisserne for de analytiske tyngdepunkter, nemlig familieerindringerens indhold og måden hvorpå disse traderes gennem generationerne. Det sidste først: Det enkelte individs historiebevidsthed skabes og forhandles i mange sociale og samfundsmæssige sfærer, men familien udgør en særlig social sammenhæng på grund af de stærke følelsesmæssige bindinger mellem familiemedlemmerne.⁷ Familieerindringer består ikke af en klart afgrænset samling af historier, som øjenvidnegenerationen kan fortælle i en sammenhængende og afsluttet form. Det er snarere sådan, at fortiden gennem episoder flyder ind i nutiden i en fælles proces af "kommunikativ anskueliggørelse".⁸ Denne trading af erindringsfragmenter kan bidrage til, at familien opfatter sig selv som en enhed og et fællesskab. Selvom det modsatte principielt også altid er på spil, er det bemærkelsesværdigt, at tradingen ofte er båret af en enhedsskabende dynamik. De enkelte familiemedlemmer kan således sagtens have forskellige udgaver af "familiehistorien", så længe tolkningerne af historien har en fælles normativ referenceramme.

Tradingen af erindringerne skal altså, som nævnt, ikke forstås som en viderelevering af afsluttede historier til den næste generation. Den repræsenterer en aktiv proces – en fælles udarbejdelse af historier om fortiden gennem tale (eller tavshed). Den kendsgerning, at erindringer oftest er hullede og fragmentariske, skaber således et åbent rum, som lytterne kan udfylde med deres egne individuelle tilføjelser og tolkninger. Såvel fortællerne som lytterne sikrer dog, at fortællingen til-

⁵ Billederne var fotos, både fra besættelsestiden i de enkelte lande og fra 2. Verdenskrig mere generelt. F.eks. indgik i den danske billedserie både billeder af tyskerpiger, der netop var blevet afhentet af modstandsbevægelsen d. 5. maj 1945, af KZ-lejrfanger i en ikke nærmere bestemt lejr, samt af fly på himlen, men hvor det geografiske sted samt flytypen ikke umiddelbart lader sig identificere. Fotografierne skaber dermed associationer til krig og besættelse, men er også meget åbne for fortolkning.

⁶ Se <http://www.memory-research.de/cms/index.php> (2.4.2011).

⁷ Historiebevidsthed forstås her med Jörn Rüsen's begreb, altså ud fra dens funktion, der muliggør orientering i nutiden og udkast for fremtiden. Rüsen 2001.

⁸ Jensen 2004; Møller m.fl. 2002.

passes de givne behov, situationen, i den familiære konstellation, idet de udfylder de tomme felter i historierne, enten ved aktivt at tale med eller ved, f.eks. gennem tavshed, at bakke det sagte op og lade fortællingen flyde uantastet videre.

FAMILIEN SOM SKÆRINGSPUNKT MELLEM OFFENTLIG OG PRIVAT ERINDRING

I både Danmark og Norge findes der veletablerede omend ikke uforanderlige offentlige mindekulturer om besættelsestiden, og det empiriske materiale fra begge lande viser tydeligt, hvordan denne mindekultur udgør en væsentlig fortolkningsramme for de personlige historier og erindringer, som fortælleres og videregives i familierne. Som vi skal vende tilbage til, eksisterer der således det, man kunne kalde et *leksikon* over centrale begivenheder, steder og fænomener i den nationale erindring, hvortil der knytter sig bestemte associationer, billeder og betydninger. Leksikonet består af et repertoire af temaer fra erindringskulturen, omkring hvilke en hel række af betydninger og historier associativt tager form, uden at der nødvendigvis realiseres en konkret narration omkring dem. Dette leksikon er på forskellig vis virksomt i traderingen, og familien er således et sted, hvor man drøfter og udarbejder tolkninger af fortiden i flere sammenflettede lag. I den forstand kan man se familien som et erindringsunivers, der udgør et krydsfelt mellem offentlig mindekultur og individuelle og biografiske minder.

Det betyder, at familiemæssige selvforståelser og loyaliteter, men også konflikter, er produktive faktorer i traderingen af historier om og billeder af fortiden på linje med de samtidige historiebilleder, der fremføres i offentligheden formidlet gennem skoler, medier, offentlige minderitualer osv. På den måde fortæller traderingen inden for familier noget om, på hvilke måder sådanne socialt cirkulerende familieerindringer kan blive bragt i samklang med samfundsmæssige tolkningsmønstre.

Sådanne processer fremkalder bestemte mulige positioner, man som fortæller kan indtage for at omgivelserne, altså de der umiddelbart indtager rollen som lyttende, kan tilkende vedkommende fortælle- og tolkningsautoritet. Bestemte personer tilkendes altså evnen til at kunne sige noget relevant om fortiden, og denne autoritet knyttes til evnen til at kunne bidrage med meningsfulde udsagn om almene moralske eller aktuelle politiske spørgsmål. Den tyske studie "Tradierung von Geschichtsbewusstsein", (Tradering af historiebevidsthed), har imidlertid også vist, at denne fortælleautoritet er tæt forbundet med, om den lyttende (og altså den der skal give den fortællende autoriteten) kan få det fortalte til at passe sammen med den samfundsmæssige konsensus om fortiden og også med den forestilling, de selv har om fortælleren som menneske.⁹

---

⁹ Se <http://www.memory-research.de./cms/index.php> (2.4.2011).

Der eksisterer herved et komplekst, gensidigt afhængighedsforhold mellem det, det offentligt og privat går an at tænke og sige om fortiden i traderingen af familieerindringer. Det er klart, at faktorer som stridigheder, svigt, sorg, kærlighed og alle de øvrige relationsmønstre, der kan gøre sig gældende i familier, også skal tages med i betragtning, når det drejer sig om autoritet og autorisering. Men det er tydeligt, at familier er universer, hvor man kan undersøge de sociale forhandlingsprocesser, som erindringer udgør både med hensyn til placering af mening og betydning af fortiden og med hensyn til dannelsen af etisk-moralske samt ikke mindst politiske holdninger generationerne imellem – altså hvilken "lære" man skal drage af historien. Herunder også hvilken rolle køn spiller i denne sammenhæng. Det er derfor samtidig tydeligt, at man i undersøgelser af tradering af familieerindringer må forholde sig sensitivt til hvilke elementer af den offentlige nationale erindring, der sætter sig i gennem i familieerindringerne, og hvordan dette foregår. Vi skal derfor i det følgende kaste et kort kønsanalytisk blik på den offentlige nationale erindring i henholdsvis Danmark og Norge for på det grundlag at analysere en række eksempler på tradering af erindringer i det omtalte interviewmateriale.

DEN NATIONALE ERINDRING I KØNSPERSPEKTIV

Trods familieerindringernes åbne og fragmentariske karakter er indholdet i fortællingerne i familierne hverken vilkårlig eller tilfældig, og her spiller den nationale erindring en rolle som overordnet tolkningsramme. Individuelle og familiemæssigt traderede billeder og historier kan ikke betragtes løsrevet fra den autoriserede og officielle historieskrivning i et samfund eller fra en nations såkaldte grundfortælling.¹⁰ Idéen om en sådan national grundfortælling omkring 2. Verdenskrig er præsenteret både af den norske etnolog Anne Eriksen og af de danske historikere Claus Bryld og Anette Warring på baggrund af undersøgelser af den offentlige erindrings- og mindekultur i de to lande.¹¹ Et væsentligt resultat af undersøgelserne er erkendelsen af, at disse dominerende versioner af den nationale historieskrivning udgør en yderst vedvarende og virkningsfuld tolkningsramme. Trods de forskellige historiske forløb ligner de dominerende versioner af historieskrivningen om besættelsen i de to lande hinanden i deres struktur.

Besættelsestiden udgør således begge steder en mytisk ladet undtagelsestilstand i den nationale historie, hvor ens egen lille og underlegne nation, forenet over for en overmægtig ydre fjende, koncentrerede sig om indre værdier og genskabte dem på ny, symbolsk og moralsk. Det dominerende er her forestillingen om et homogent nationalt fællesskab, der oplevede en styrket enhed på tværs af politiske og sociale skel, der således synes at blive overtrumpet af et nationalt fællesskab. I Norge undveg konge og regering besættelsesmagtens greb og flygtede i engelsk eksil, og en norsk nazistisk marionetregering blev indsat. I Danmark indgik de politi-

¹⁰ Welzer 2007.

¹¹ Eriksen 1995; Bryld & Warring 1999.

ske repræsentanter samarbejde med besættelsesmagten ud fra den vurdering, at man hermed undgik det, der var værre. Men i august 1943 gik den siddende regering af efter betydelig social og politisk uro. Trods de forskellige historiske forløb og politiske forhold skabtes der i begge lande en utvetydig grundfortælling, hvor der blev skelnet skarpt mellem ægte nationalt sindede på den ene side og forrædere på den anden. Modstandskampen blev således hovedmotivet i grundfortællingerne, og med dette hovedmotiv, også en klar kønnet tendens, hvilket vi skal uddybe i det følgende.

Grundfortællingerne om den nationale modstand betød naturligvis, at de, der faldt uden for denne position, blev omfattet af vedvarende stigmatisering og eksklusion, stemplet som forrædere og indre fjender. Dette blev accentueret af, at selve modstandsbegrebet i udgangspunktet var meget bredt inkluderende. Alle, der på en eller anden måde "bød tysken trods", kunne regne sig til "den rigtige side". Det gjaldt, hvad enten man som husmor gik over på den anden side af gaden, når man mødte besættelsesmagten under de daglige indkøb, omdelte illegale blade, holdt mund med sin viden om, at naboen lavede sabotage mod danske virksomheder, der arbejde for tyskerne, eller skjulte dem, der foretog stikkerlikvideringer. Her kunne alle være med, høj som lav, mand som kvinde, og det bredt inkluderende modstandsbegreb, der er virksomt i grundfortællingerne, udelukker principielt ikke kvinder. Alligevel ligger der i forståelsen af, hvad modstand var, en klart kønnet tendens, idet modstandsbegrebet er graderet. Den væbnede eller sabotageudøvende modstand havde (og har) således den højeste status og blev (og bliver) tillagt størst værdi.¹² Som vist af Anette Warring har det kønnede modstandsbegreb således stor betydning for, hvordan den nationale erindringskultur i form af grundfortællingen tildeler mænd og kvinder meget forskellige subjektpositioner og åbner for meget forskelligartede identifikationsmuligheder.

Dette sætter sig også igennem i det allerede omtalte leksikon. En række af de erindringsstikord, der er virksomme i den offentlige erindringskultur i de to lande, rummer således kønsspecifikke konnotationer. Stikord som f.eks. rationeringsmærker, kaffeerstatning og maksimaltøj er kvindeligt konnoterede, fordi de placerer erindringen i traditionelt kvindelige sfærer. Ligeledes bliver stikord som modstand, besættelsesmagt, arbejdsløshed eller værnemageri mandligt konnoterede, fordi de udpeger (offentlige) sfærer, der primært var befolket af mænd. Disse kønskonnoterede stikord fra leksikonet skal ikke forstås som koncentrerede billeder af den faktiske kønssegregering under besættelsen – hertil er den historiske virkelighed alt for sammensat (mænd drak også erstatningskaffe, kvinder var også værnemagere) – men de er udtryk for diskursive knudepunkter, der placerer fænomener og begivenheder i et kønnet landskab. Og det er bemærkelsesværdigt, at maskulint konnoterede emner optager mere plads, når leksikonet tages i brug i fa-

---

¹² Warring 1994.

milieinterviewene. I den forbindelse er der dog forskelle mellem Danmark og Norge. På grund af det anderledes besættelsesforløb i Norge er stikord om det militære aspekt langt stærkere repræsenteret i offentlighedens erindring i Norge end i Danmark, hvilket rummer en tendens til en politisering af de norske kvinders hverdag, der ikke er til stede i det danske materiale. Det er altså kun ved første øjekast, at de nationale grundfortællinger fremstår som kønsneutrale, hvorfor det er relevant at se på, hvordan dette er virksomt i familiernes traderingspraksis.

Vi vil i det følgende gå mere konkret til værks og med disse analytiske perspektiver søge at belyse, hvordan bestemte kønnede mønstre træder frem i det empiriske materiale. De fremdragne eksempler har naturligvis deres specifikke situering og sammenhæng, der relaterer sig til de konkrete menneskers historie og indbyrdes relationer. Men det er vigtigt her at anføre, at alle eksempler har stor udsigelseskraft for det samlede interviewmateriale i vores undersøgelse, når man undersøger den betydning, som kønnet har i fortællingen af historier om besættelsestiden.

AUTORISERING, SUBJEKTPPOSITIONER OG "RIGTIG" BESÆTTELSESHISTORIE I TRE FAMILIER

Familien Svendsen

I den danske familien Svendsen interviewede vi tre kvinder, bedstemor, datter og barnebarn – Ida, Karin og Sussi – først enkeltvis og derefter i fællesskab. Som utrolig mange andre af de kvinder, der indgår i undersøgelsen, betonedede alle tre, at de egentlig ikke havde noget væsentligt at sige om besættelsestiden. Denne holdning findes dog også hos mange mænd i det danske interviewmateriale. Som samlet tendens er dette formodentlig udtryk for almindelig beskedenhed, men også for den – ikke helt uberettigede – formodning om, "at krigen var et andet sted": i de store byer, i Tyskland, ja selv Norge nævnes til tider som den "virkelige" krigsskueplads i de danske interviews. Danmark og danskerne var i sammenligning med andre kun lidt konfronteret med 2. Verdenskrig. Men tendensen til at se sig selv som mindre kompetent fortæller ses i langt højere grad hos kvinder end hos mænd. Kvinderne i den generation, der oplevede besættelsen, har ofte den opfattelse, at det liv, som de førte, ikke har nogen betydning i forbindelse med besættelseshistorien. De historier, der handler om anstrengelserne for at klare familiens dagligdag, betragter de ikke selv som en del af den "egentlige" krigshistorie.

Bedstemor Ida arbejdede under besættelsen som tjenestepige, og umiddelbart præger emner som mørklægning, rationering og knaphed hendes erindringer. Det er også disse emner, som Idas datter Karin og hendes barnebarn Sussi først og fremmest nævner, når de fortæller, hvad de har hørt om besættelsestiden fra bedstemoren. Det interessante er, at de hverdagsnære beskrivelser af Idas besættelsestid synes også af Karin og Sussi at blive fortalt som noget, der ikke har forbindelse til det, de opfatter som egentlig besættelsestidshistorie. Barnebarnet Sussi fortæller, at hun ikke synes, hun har hørt sin bedstemor fortælle så meget om krigen, hvil-

ket hun selv begrunder således: "Altså hun var i huset, ikk', og det var [bare] rationeringsmærker..."

Sussis udsagn viser, at de erfaringer, som Ida som tjenestepige gjorde sig under besættelsen, ikke umiddelbart lader sig omsætte til relevant viden om besættelsestiden. Samtidig bliver det tydeligt, at Sussi indordner sin bedstemors erindringer under stikordet "rationeringsmærker" i den offentlige erindrings leksikon. Den operation, som Sussi her foretager, er altså dobbelt: Hun indordner bedstemoren under et stikord, der i høj grad skaber associationer til den tilværelse, som mange kvinder havde under besættelsen, nemlig ansvaret for at få husholdningen til at hænge sammen trods vanskeligheder. Sussi har på den måde meget ret i sin udpegning af bedstemorens univers, men der sker samtidig det, at Ida hermed placeres uden for den fortælle- og tolkningsautoritet, man ellers kunne forestille sig lå hos øjenvidnegenerationen.

Idas tid som tjenestepige var imidlertid ikke kun præget af de huslige pligter, men også af dramatiske situationer. Herskabet, som hun tjente hos som ung pige, var aktive i modstandsbevægelsen, og derfor var Ida nødt til at flygte med herskabets lille datter og anbringe hende på et sikkert gemmested. Desuden måtte Ida dække over herskabets aktiviteter og holde sin viden om deres våbenlager hemmeligt. Som aktør i sådanne dramatiske begivenheder overskred hun altså i høj grad hjemmets afgrænsede univers og havde således rigelig anledning til at betragte sig selv som et vigtigt øjenvidne og som et handlende subjekt. Men dette præger ikke hendes selvforståelse. Dette kan være udtryk for almindelig beskedenhed og generel uvilje til at gøre meget ud af sin egen indsats, men Idas nedtoning af egen rolle er meget typisk for det samlede interviewmateriale. Deltagelse i dramatiske begivenheder giver ikke kvinderne anledning til i øvrigt at gøre sig til centrale øjenvidner med relevant viden om besættelsestiden.

Det er i den sammenhæng også interessant, at selvom både Karin og Sussi faktisk fortæller levende og med stor identifikation om Idas dramatiske flugt med herskabets datter under enkeltinterviewene, så forbliver bedstemor Ida i rollen som en, der ikke har mere generel fortælleautoritet under familieinterviewet. Denne deautorisering af Ida bliver tydelig, da hun fortæller en historie om nogle forhulede tyskere, der kom til Danmark i krigens sidste tid. Hverken Sussi eller Karin vidste, at der var tyske flygtninge i Danmark under og efter krigen.¹³ Der opstår en vis forvirring i samtalen, fordi Karin flere gange forsøger at få sin mor til at korrigere historien om flygtningene. Idet hun formoder, at Ida må have taget fejl, præsenterer hun forskellige bud på den "rigtige" betydning af sin mors historie, f.eks. at der var tale om tyske soldater eller om jødiske flygtninge. Til dette svarer Ida: "Ja, de var jo næsten jøder". Hermed prøver Ida at imødekomme Karins forslag, idet hun sidestiller flygtningenes svære situation med jødernes. Dette er i første omgang et godt

---

¹³ Lylloff 2006.

eksempel på, hvordan erindringen tager form som et samspil mellem de tilstedeværende, der alle skal have historierne til at passe ind i allerede etablerede forestillinger. Ligeledes gøres der brug af et stikord fra leksikonet, nemlig "jøder". Brugen af dette stikord er stærkt billedskabende og rummer samtidig (i denne forbindelse) en forestilling om jøderne som krigens ultimative (og eneste) ofre. Det hører med til fortolkningsbilledet, at forsøgene på at korrigere Idas historie også var kærlige forsøg på at hjælpe den gamle og lidt svækkede bedstemors hukommelse på vej. Men ordvekslingerne kan også tolkes som en (uintenderet) deautorisering af Ida som fortæller. Selvom hun beskriver, hvad hun så med egne øjne, er det først, da interviewerens bekræfter, at der var tyske flygtninge i Danmark allerede under krigen, at historien accepteres.

Dette understreges af den bemærkelsesværdige, men altså ikke atypiske omstændighed, at en ikke tilstedeværende mand i realiteten kommer til at spille hovedrollen som øjenvidne i familieinterviewet, nemlig den for længst afdøde farfar. Farfaren var politibetjent under besættelsen og blev ved et tilfælde skånet, da det danske politi blev arresteret i sensommeren 1944. Han har altid indtaget en central position i familien. Udover hans redning fra arrestation ved familien imidlertid ikke mere konkret om, hvad farfaren havde foretaget sig under besættelsen. Sussi har altid været overbevist om, at han havde været med i modstandsbevægelsen, men har aldrig fået det bekræftet, ligesom farfaren aldrig har fortalt om sådant. Alligevel fik han i løbet af vores samtaler en hovedrolle i familiefortællingerne om besættelsestiden, og det blev tydeligt, hvor meget den offentlige erindring om besættelsestiden præger familieerindringerne, og hvordan det kønnede modstandsbegreb spiller ind bag om ryggen på aktørerne.

Både Karin og Sussi betonedede flere gange, at man virkelig ville kunne få noget at vide om besættelsestiden, "hvis bare farfar levede endnu". Dette på trods af, at de ikke kan støtte sig på konkrete erindringer eller historier fra farfaren, og på trods af, at Ida, som beskrevet, fortæller ganske dramatiske historier. Farfaren får tildelt autoritet som fortæller; han indordnes automatisk som et handlende subjekt i den nationale grundfortælling om krigen.

Dette bliver meget tydeligt, da Karin slår fast, at "lige meget, om han var med [i modstandsbevægelsen] eller ej", ville man kunne få meget mere at vide, hvis han havde levet og kunne fortælle i dag. Dermed er farfarens autoritet uafhængig af hans faktiske handlinger under krigen; den tildeles ham, fordi han kan indordnes i grundfortællingens kønsorden, ligesom Ida på sin side ikke tildeles fortælleautoritet og position som handlende subjekt. Hendes historier høres ikke som en formidling af den "egentlige" besættelsestidshistorie.

I familien Svendsen er flere aspekter interessante set ud fra et kønsperspektiv. På den ene side den kendsgerning, at kvinderne i øjenvidnegenerationen ikke kun selv begrænsede deres syn på sig selv til et privat og hjemligt/husligt perspektiv, men at de efterfølgende generationer også netop forventer dette. Da Ida begynder at fortælle andre slags historier, bliver dette ikke hørt på en måde der gør, at det

kan omsættes mere generelt til relevant besættelsestidshistorie, eller at hun bliver tildelt en subjektposition og fortælle- og tolkningsautoritet. I stedet spiller farfaren hovedrollen både som subjekt for "rigtige" oplevelser under besættelsen og som anerkendt fortæller på netop dette felt. Det er klart, at man her, ligesom det ville være tilfældet med alle andre familier, kan tolke disse eksempler som udtryk for specifikke familieforhold. Pointen er imidlertid, at der på ingen måde er tale om uvenlige eller intenderede miskrediteringer af enkeltpersoner i de enkelte familier, men om, at besættelsestidshistoriens underliggende kønsorden er virksom i det fælles erindringsarbejde. Vi skal i det følgende uddybe dette ved at vende blikket mod den norske familien Karlsen, hvor tilsvarende fænomener kan iagttages.

Familien Karlsen

I familien Karlsen blev tre kvinder interviewet: Siri, hendes niece Margarethe og dennes niece Grete. Familie Karlsen bor i Oslo-området. Det var fra denne egn, at kongen og regeringens flugt foregik lige efter den tyske besættelse og hvor der var heftige kamphandlinger mellem tyskere og nordmænd i april 1940. Dette spiller en afgørende rolle for familiens tratering af erindringer.

Ligesom i den danske familien Svendsen spiller en ikke tilstedeværende mand også her en central rolle i alle samtaler. Det drejer sig om den afdøde Ole, der er henholdsvis bror, far og bedstefar til de tre interviewede kvinder. Han deltog i april 1940 i kampene imod de tyske besættelse, blev fængslet, men hurtigt løsladt igen og kom hjem allerede i maj 1940. Han nedskrev i 1980'erne sine oplevelser fra denne tid og offentliggjorde det skrevne i en lokalhistorisk bog. Kort inden sin død tog han sine børnebørn med på en rundtur til skuepladserne i hans krigserindringer, bl.a. til Segelstad, hvor der fandt kamphandlinger sted i 1940. Grete var ikke med på denne rejse, hvilket hun udtrykker stor fortrydelse over i interviewet. Oles skriftlige beretning kender alle tre kvinder dog godt. Ole er til stede som en central skikkelse i interviewene. De tre kvinder kender historien om hans deltagelse i kampene i april 1940 og gengiver den yderst detaljeret. Denne historie bliver derfor det organiserende centrum i familiens erindring om besættelsestiden. Barnebarnet Grete udtrykker dette tydeligst i familieinterviewet: "Det, som jeg har forstået om krigen, det er på en eller anden måde bedstefars historie.". I det følgende vil det blive vist, at fortællingerne om Oles krigsindsats virkelig er kernen i familiens krigserindringer.

I første omgang tjener disse fortællinger til at anbringe familiehistorien på "den rigtige side" i besættelsestidshistorien, men giver også indsigt i, hvordan modstanden som hovedmotiv rummer en kønsorden, der fordeler subjektpositionerne og vurderingen af, hvad der er relevant viden om besættelsestiden på en bestemt måde.

Siri var 29 år gammel, da den tyske invasion skete. På interviewerens spørgsmål om, hvad hun forbinder med datoen den 9. april 1940 og med besættelsestiden generelt, fortæller hun som det første, at hendes bror "var ude i krigen". Med ordene

”din bror deltog altså i modstanden mod tyskerne?” opfordrer interviewerens Siri til at fremlægge detaljer. Gennem denne formulering i opfordringen til at fortælle vurderer interviewerens broderens virke under krigen som ”modstand”¹⁴ og skaber dermed et fælles tolkningsgrundlag for at indlejre Oles historie i den nationale grundfortælling. Idet Siri fortsætter med at fortælle Oles historie, henviser hun også til sin egen patriotiske holdning. Hun betoner, at hun ikke ønskede at give tyske soldater, der dukkede op på gården, noget at spise. Det man havde, skulle gemmes til de kæmpende brødre. Her kan man tydeligt se ideen om, at enhver skulle forsvare landet mod tyskerne på sin plads, brødrene på slagmarken, søsteren selv på gården derhjemme.

Siri nævner sin bror flere gange, og da interviewerens spørger, om krigen havde været et samtaleemne i hendes familie efter 1945, svarer Siri, at Ole ”jo havde skrevet en beretning”. Hun tillægger dermed denne beretning højere status, end eksempelvis sine egne erfaringer, som hun angiveligt ikke regner med som samtaleemne – måske fordi de ikke har været det tidligere. Hun fortæller, at hun selv ”kun husker ganske lidt”.

Også i det individuelle interview med Margarethe besvares interviewerens spørgsmål om, hvad der først falder hende ind, når hun tænker på besættelsestiden, med en skildring af sin fars krigsindsats. I interviewet med barnebarnet Grete indtager bedstefarens fortælling langt den største plads. Efter at hun har besvaret interviewerens første spørgsmål med en ”opremsning” af centrale begreber fra krigshistoriens leksikon, sker der et skift til en anden kilde til historisk viden, der markeres med sætningen ”og så ved jeg jo, at min bedstefar var med i krigen”. Det er her interessant, at han fortælles som en, der var ”med i krigen”, fordi det samtidig skaber en anden position, nemlig dem der ”ikke var med”. Dette betyder ikke, at de ikke levede i denne periode, men at deres erfaringer ikke direkte kan skrives ind i hendes forståelse af, hvad rigtig besættelsestidshistorie er.

Oles deltagelse i kampene står altså i centrum af krigserindringerne hos alle tre generationer. Siri forbinder sig selv med kampene på en måde, der placerer hende og familien på den ”rigtige side”, men hendes egne erfaringer og oplevelser tillægges i øvrigt ingen nævneværdig betydning. Alle tre kvinder skaber et fælles narrativt relationsstillads omkring den afdøde bedstefar. Siri fortæller ikke om sig selv, og selvom hun er den levende repræsentant for øjenvidnegerenerationen, synes hun ikke at opfatte sig selv som handlende subjekt i historien. De to andre inddrager heller ikke hendes liv og erfaringer som relevante historier om besættelsestiden. For både Margrethe og Gretes vedkommende suppleres historierne om Oles erfaringer ”i krigen” samtidig med refleksioner over, hvad krigen gjorde ved folk, og hvordan man kan forstå den i dag, hvilket vi skal vende tilbage til i forbindelse med diskussionen af, hvordan de forskellige generationer bruger historien. Her er det

---

¹⁴ Borgesrud 2000.

dog væsentligt, at Siri ikke giver sig af med nogle former for mere overordnede tolkninger af besættelsestiden. Med udgangspunkt i Oles historie og erfaringer påtager de to yngre kvinder sig hermed en tolkningsautoritet, som Siri ikke tilkendes eller selv påtager sig.

Køn har, som det er fremgået, en stor indflydelse på samspillet af viden og magt – det gælder for tolknings- og definitionsmagten over fortiden, men også for de konsekvenser, der afledes herfra i forhold til nutiden. Eksemplerne fra de to familier har vist, at hverken status som øjenvidne eller deltagelse i dramatiske hændelser nødvendigvis giver kvinder fortælle- eller tolkningsautoritet. I de to familier påtog de yngre kvinder sig i en vis udstrækning en sådan tolkningsautoritet, og det er hermed antydnet, at tolkningsautoritet ikke alene er et spørgsmål om køn, men også om generation, hvilket vi skal vende tilbage til.

Samtidig er det dog væsentligt at fremhæve, at der i det øvrige materiale kan iagttages en ganske klar tendens til, at netop tolkningsautoriteten placeres hos mænd, hvad enten de er til stede eller ej i den konkrete interviewsituation. Dette gælder særligt for kvinder i den anden generation, der ofte mener, at deres mænd ved mere om emnet. Ofte sigtes der her mod "faktaviden", særligt om politiske og militære forhold, som kvinderne tiltror mændene, og som anses for at være mere relevant end den viden, de selv mener at have, nemlig de privat traderede familiehistorier, hverdagshistorierne. Ved siden af de "relevante" og de "mindre relevante" emner kan vi her også iagttage en kønsspecifik hierarkisering mellem "faktaviden" og "hverdagshistorier". Dette kan skabe en særlig dynamik, når man i et familieinterview har en kvinde som repræsentant for første generation og en mand for den anden. I sådanne tilfælde kan sønnen 'erobre' samtalen, indtage rollen som "emnegiver" uden at der længere tages udgangspunkt i øjenvidnets erindringer. At der i disse tilfælde ikke alene er tale om et generationsspørgsmål, understreges af, at forskydningen til mellemgenerationen ikke sker nær så markant, når øjenvidnegenerationensrepræsentanten er en mand. Vi skal i det følgende se nærmere på disse dynamikker hos den norske familien Solstad.

Familien Solstad

I familien Solstad interviewede vi bedstemor Sinnøve, hendes søn Fredrik og barnebarnet Gunnar. Sinnøve begynder interviewet med at skildre sin hverdag i en pigekostskole, der lå "langt borte fra verdensbegivenhederne". Hun beskriver, hvordan hun oplevede en forventning fra skolen side om, at pigerne, også i denne afkrog, udviste den "rigtige" patriotiske holdning i forhold til de tyske soldaters tilstedeværelse. Selvom dette tema ikke er centralt i denne artikel, er det interessant, at forventningen om, at pigerne skulle holde afstand til tyskerne, viser, at der i besættelsessituationen, på trods af, at kvinderne ikke bliver forstået som værende "med i krigen", så at sige ikke var nogen position af et upolitisk "udenfor". På den ene side beskriver øjenvidnegenerationens kvinder sig selv og egne erfaringer som krigsfjerne og forankrede i privatsfæren, og på den anden side bliver netop deres køn

helt centralt i værnet om den nationale ære i advarslerne mod fraternisering med fjenden.¹⁵

I centrum for Sinnøves fortælling står imidlertid de begivenheder, der førte til splittelse i familien under og efter besættelsen, nemlig broren, der meldte sig som frivillig til Waffen-SS. Familien Solstad er således et eksempel på, hvordan den nationale grundfortællings leksikon og familiealbummets erindringer ikke kan samstemmes. Familiehistorien passer ikke ind i grundfortællingens hovedmotiv: "alle var med i modstanden". Sinnøve er gennem hele sit individuelle interview optaget af den i hendes øjne eksisterende dobbeltmoral hos dem, der efter krigen opførte sig som "gode nordmænd", og som dømte hendes bror. Hun fremhæver især dem, der profiterede af handel med besættelsesmagten, men som distancerede sig herfra efter krigen. På trods af disse klare holdninger, der har stor betydning i familiehistorien, indtager Sinnøve ikke rollen som autoritativ fortæller eller fortolker i familieinterviewet. Det gør derimod de to yngre mænd, men ud fra noget forskellige perspektiver: Barnebarnet Gunnar distancerer sig således meget kraftigt fra familiens historier om besættelsestiden. Ifølge ham har hans bedstemor ikke med sine personlige historier bidraget til temaet: "[...] specielle detaljer om den 9. april og den slags er jeg ikke så godt inde i. Det store og hele, krigen som helhed er det, der interesserer mig." At Sinnøve ikke kan tale med om dette "store og hele", udtrykker Gunnar således:

For at være helt ærlig, så tror jeg ikke, at hun har meget at sige. Altså, jeg synes ikke det er så interessant. Hun kan sikkert fortælle om enkelte episoder, hvor en nordmand sidder i en trætop og skyder på en tysker, men det er ikke så interessant. Jeg vil hellere have helheden end enkelte ting. Hvis jeg finder noget vigtigt i denne helhed, så spørger jeg til det og graver dybere. Og det er jo næsten 90% sikkert, at hun ikke sidder på sådanne informationer. Derfor havde jeg så at sige ikke lyst til at bruge energi på det og spørge hende om noget.

Det er her centralt, at Gunnars afvisning af Sinnøves historier hænger sammen med hans distance til den ubehagelige familiehistorie, der ikke kan passes ind i den nationale grundfortælling. For Sinnøves erfaringer handler jo netop ikke om mere genkendelige heltehistorier, men bidrager med små mosaiksten til et modsætningsfyldt billede af en politisk splittet familie. Overført på det "store og hele", som Gunnar taler om, handler de om en nation i splid med sig selv. De dagligdags erindringer fra krigshverdagen synes at stå i vejen for en sådan erkendelsesinteresse. Gunnar anfører i stedet sin belæste svigerfar som kilde til "faktaviden". Dermed kan den ubehagelige familiehistorie samtidig udelukkes som referenceramme. Udelukkelsen af Sinnøves erfaringer som relevante kan altså i første omgang ikke alene til-

---

¹⁵ Warring 1994.

skrives besættelsestidshistoriens traditionelle kønsorden, men også det betydelige konfliktstof den rummer. Dette indtryk forskydes dog noget, hvis vi inddrager Sinnøves søn Fredrik og den måde, han indgår i interviewet på.

Fredrik er tilsyneladende vokset op under det stærke indtryk af besættelsestidens efterdønninger og hertil hører også langvarige spændinger i familien. Fraværet af en konsensusbærende familiehistorie kan have bidraget til, at Fredrik tager afstand fra de dominerende tolkningsmønstre i den nationale grundfortælling. Dette bliver tydeligt i hans skeptiske holdning over for storbønderne på hans hjemegn, som han ser som en personifikation af krigsprofitørerne. For Fredrik har der aldrig eksisteret et Norge forenet i modstand, men blot nogle nordmænd, der efter 1945 var bedre til at placere sig på den "rigtige side" end andre. Dette synspunkt er også bestemmende for hans dagsaktuelle politiske agenda, som han bruger til at styre familiesamtalen.

På trods af, at Sinnøve og Fredrik egentlig deler overbevisning, hvad angår eftertidens hyldest til den nationale modstand, dominerer Fredrik således i lange passager samtalen. Han flytter fokus fra besættelsestiden til nutiden, og hermed påtager han sig tolkningsautoriteten. Han fastlægger historiens betydning i nutiden, og øjenvidnet Sinnøve overlader sagen til ham uden modstand. Også barnebarnet Gunnar indgår i familieinterviewet med en vis tolkningsautoritet ved at drage mange paralleller til nutiden. Men den afvisning af Sinnøves historier, der kunne hænge sammen med den ubehagelige familiehistorie, gør sig ikke gældende i forhold til Fredriks fortællinger. Hvor Fredrik indholds- og holdningsmæssigt kunne gøre fælles front med Sinnøve, sker der i stedet noget andet, nemlig at det er de to yngre mænd, der i fællesskab tildeles fortælle- og tolkningsautoriteten. Gunnars afvisning af Sinnøves erfaringer som kilde til relevant viden om besættelsestiden kan dermed ikke alene forklares med hans distance til den ubehagelige familiehistorie, men også med det forhold, at de knytter sig til den nære hverdagshistorie og ikke "det store og hele", som han selv formulerer det. Som konsekvens heraf kommer Sinnøve så godt som ikke til orde i familiesamtalen.

Igen skal det fremhæves, at der ikke her var tale om uvenlig intenderet miskreditering af bestemte familiemedlemmer. Men det, vi kan få øje på, når vi anlægger et kønsperspektiv på interviewmaterialet, er, hvordan køn er en virksom medspiller i den sociale fordeling af subjektpositioner og fortælle- og tolkningsautoriseringer. Hidtil har vi beskrevet et kønssystem, der giver mændene en større autoritet – uafhængigt af, om historierne kan indpasses i skemaet for den nationale fortælling om det "gode" Norge og Danmark. Vi har vist, at processerne omkring traderingen af erindringer rummer en kønsspecifik prægning på to niveauer. For det første er den offentlige erindringskultur præget af bestemte kønnede billeder og referencer. For det andet er det fremgået, at også familiernes narrativer er præget af den kønsspecifikke arbejds- og opgavefordeling, der ikke blot frembringer forskellige fortællinger, men også forskellige autoriseringer i spørgsmålet om, hvem der har noget relevant at sige om fortiden. I øjenvidnegenerationen handler kvindernes historier

overvejende om hjemmets sfære, om rationeringen og den almene mangelsituation. Disse erindringer er således i dobbelt henseende præget af besættelsestidens kønsspecifikke arbejdsdeling. På den ene side peger den på kvindernes faktiske erfarings- og handlingsråderum, men på den anden side tolker kvinderne ofte selv deres samlede virke ud fra denne arbejdsdeling. Således er det interessant, at selv de kvinder, der havde andel i modstandsarbejde og til tider endda beretter om farlige træf med besættelsesmagten, kun sjældent betragter disse aktiviteter som noget politisk. De fremstiller snarere deres bidrag som noget, de alligevel ville have skullet gøre inden for rammerne af deres huslige pligter.¹⁶ De adspurgte kvinder har altså en tendens til ikke at betragte sig som relevante aktører i historien – selv ikke i de situationer, hvor den (maskulint dominerede) nationale erindrings arkiv giver dem mulighed for det. De udelukkes dermed ikke alene fra at indtage status af handlende subjekter i historien, men også autoriteten til at kunne meddele noget fortællingsværdigt om fortiden.

KØN OG GENERATION I IDENTIFIKATION OG HISTORIEBRUG

Det sidste aspekt, vi vil behandle, drejer sig om, hvordan køn og generation hænger sammen med identifikationsmuligheder og brug af historien, og vi vil i det følgende både bruge eksempler fra nogle af de allerede præsenterede familier og fra andre familier i materialet. Vi har set, at de nationale grundfortællinger fremviser traditionelle og noget stereotype historiske identifikationsmuligheder. De aktivt handlende – og dette gælder både for helte og skurke – er mænd, mens kvinder kun sjældent tilskrives nogen central rolle i den "store" historie. På denne baggrund stiller spørgsmålet sig selvfølgelig, om dette kønnede billede af fortiden på samme måde skaber og tilbyder forskellige identifikations- og tolkningsmønstre for kvinder og mænd i de efterfølgende generationer.

Besvarelsen af dette spørgsmål falder ikke entydigt ud, og vi må begrænse os til at skitsere nogle tendenser i vores materiale. Kvinderne i øjenvidnegenerationen positionerer sig i overvejende grad inden for rammerne af den traditionelle kønsorden. Blandt krigsgenerationens kvinder i byerne er der dog flere erhvervsaktive, der gennem deres arbejde både var politisk orienterede og til tider også selv var politisk aktive. Men det er ikke alene øjenvidnegenerationens positioner, der er vigtige. Også de konkrete relationer mellem forældre og børn, og den sociale mobilitet (uddannelse og karriere i arbejdslivet) hos mellemgenerationens kvinder og mænd, spiller en afgørende rolle i besvarelsen af spørgsmålet om, hvorvidt den kønsbestemte orden i forældrenes fortællinger reproduceres. Der synes at være en tendens til, at mellemgenerationens kvinder er mere tilbøjelige end mændene til at identificere sig med deres mødres livsverden og dermed i hverdagsproblemerne

---

¹⁶ Lenz 2003.

under besættelsen. De hælder med andre ord til at tolke krigs- og besættelseshistorien som *familiehistorie*.

Men mønsteret krakelerer ved, at familiehistorien hos kvinder med højere uddannelser i høj grad bliver til udgangspunkt for refleksioner, der vedrører generelle moralske og også politiske spørgsmål, også ofte universelle værdier så som tolerance og demokrati. Her spiller det formodentlig en væsentlig rolle, at erfaringerne og tolkningerne hos denne generation af kvinder også blev afgørende præget af 1970'ernes kvindebevægelse (om end ikke alle deltog aktivt i disse processer). Derfor kan en moders husmortilværelse føre til en devaluering af hendes erfaringer hos døtrene blandt de emanciperede kvinder i den anden generation.

Mændenes tolkninger er omvendt ofte knyttet til politiseringshistorier. Fædre-nes oplevelser, men også sønnernes viden om og tolkning af besættelsestiden som *national* og *regional* begivenhed tages som udgangspunkt for egne værdimæssige orienteringer og politiske holdninger. Et tydeligt eksempel på dette er danskeren Peter. Han blev interviewet sammen med sin mor Dagny og sin datter Birgitte. Han supplerer i interviewet sin mors familiehistorier med viden, som han har tilegnet sig gennem andre medier, og problematiserer eksempelvis den danske regerings håndtering af de danske SS-frivillige. Peter er betydeligt mere interesseret i den "store" historie end i sin mors historier. Han har tilegnet sig en viden om de begivenheder, der ligger ud over familiehorisonten, og denne viden tjener som grundlag for hans bedømmelse af aktuelle politiske forhold. Derudover er Peters forhold til besættelsestidens historie også tydeligt præget af interessen for det spændende og eventyrlige i besættelsestiden, hvilket de historier, hans mor har at fortælle, ikke lægger op til:

Nu har jeg jo altid læst meget. Jeg var ikke særlig gammel, da jeg begyndte at læse alle disse modstandsbøger, da var jeg vel kun 7-8-9-10 år gammel. Og det var jo netop på det tidspunkt [1950'erne], hvor alle disse bøger blev skrevet, som om at/at vi alle sammen var helte, og der var simpelt hen ikke nogen diskussion om den nationale ånd, at vi havde stået skulder ved skulder og alt det. Og det sugede man som dreng naturligvis til sig som eventyrhistorie for drenge.

Dette sidstnævnte aspekt, som også fremgik af eksemplerne fra familien Solstad, er meget typisk for mange mænd både i den midterste og i børnebørnenes generation. Deres interesse for besættelsestidens historie er begyndt med fascinationen af krigen, våbnene og modstandshistorierne, og med dette som afsæt er de begyndt at skaffe sig mere viden, som så igen præger deres syn på aktuelle politiske spørgsmål. I familieinterviewene præsenterer mænd oftere end kvinder sig selv som vidende inden for emnet krig, og de bruger ofte den historiske viden i fortsatte diskussioner om verdenspolitiske spørgsmål. Gennem den maskulint konnoterede affinitet til militære emner synes de ofte at have en slags "forspring", når det drejer sig om at præsentere sig aktivt fortolkende i interviewene. Sammenligninger

med nutiden foretages også af kvinder i den midterste generation, men frem for alt hyppigt af kvinder i børnebørnenes generation. Blot tager den kvindeligt konnoterede variant af disse sammenligninger snarere sit udgangspunkt i konkrete hændelser fra familiehistoriens repertoire og har i sin tilgang snarere menneskelig empati som sit omdrejningspunkt, hvilket eksempler fra familien Karlsen kan belyse. Datteren Margrethe tematiserer således den "lære", som hendes far havde draget af sine erfaringer under besættelsen: "Hvad tyskerne angår, så har vi altid [hørt], at det er flinke mennesker, som har de samme behov som os [...] Men han var meget bange for magtmennesker [...] Demokrati betød, at alle kom til orde".

Hvor "tyskerne", der indgår i den nationale erindrings leksikon genkendes hos Siri som et fjendebillede, bliver det hos Margrethe vendt til en historisk lektie. Her borger farens indstilling for, at man skal lære den historiske lektie, der drejer sig om demokrati og ytringsfrihed. Og hvor Siri sammenstiller Oles deltagelse i kampene i april 1940 med "modstand", fremhæver Margrethe i stedet, at hendes far ikke deltog i nogen modstandsaktiviteter efterfølgende. Forklaringen herpå fremfører hun på baggrund af en almen menneskelig teori om traumatisering. Hun mener, at krigsoplevelserne havde haft en vedvarende chokeffekt på faren. Krigsindsatsen og den senere indstilling over for de tyske fjender – også uden aktiv modstandsindsats – synes således for Margrethe konsekvent at genspejle de holdninger og værdier, hun kan identificere sig med. Hun trækker altså på de stærkt maskulint konnoterede historier, men i *identifikationsprocessen* tager disse en drejning henimod værdier som demokrati og ytringsfrihed.

Den empati, man samtidig fornemmer i Margrethes identifikation med farens erfaringer, genfindes også hos barnebarnet Grete. Hun fortæller, at hun synes, det har været svært at integrere den kendsgerning, at bedstefaren havde skudt tyske soldater på klos hold, i hendes billede af sin "kære bedstefar". Men fortællingen indrammes legitimerende ved at anføre de betingelser, hun mener satte bedstefaren i en næsten håbløs tvangssituation på grund af dårlig militær organisation. I Gretes fortælling rehabiliteres han moralsk, ikke fordi han kæmpede på "den rigtige side" (hvilket imidlertid må tillægges stor betydning, selvom hun ikke selv siger det), men fordi han ses som offer for egne traumatiske oplevelser. Dermed forskubbes betydningen af det fælles relationspunkt i familiens krigserindringer yderligere og fjerner sig endnu et skridt fra den mandlige heltetradition. Grete identificerer sig med sin bedstefar på den måde, at hans historie giver hende en anledning til at reflektere over moralske dilemmaer. Hvor besættelsestiden for Siri først og fremmest var præget af knaphed, er den for de to yngre kvinder derimod – under indtryk af Oles erindringer – en tid forbundet med dramatik og med vigtige moralske indsigter og pejlemærker.

Den måde, Grete bruger sin bedstefars historie på, genspejler et bemærkelsesværdigt brud, som kan registreres i den tredje generation med hensyn til køns-specifikke identifikationsmuligheder og måder at bruge historien på. De konkrete fortællinger gengiver ganske vist stort set det traditionelle kønshierarki. Man kan

endda sige, at den tredje generation *forventer* forskellige historier af bedstefædre og bedstemødre. Men når det drejer sig om tolkning og eftersøgning af meningsfulde strukturer i disse historier, er disse kønsgrænser meget mindre entydige. Både kvinder og mænd identificerer sig med sabotører og frihedskæmpere – bare sådan, at disse ikke længere nødvendigvis opfattes som patriotiske helte, men også som traumatiserede krigsofre. Omvendt kan en historie fra den hjemlige sfære, der tidligere blev betragtet som lige gyldig, til tider nu få en øget betydning, fordi den repræsenterer "det menneskelige i krigen". Det peger på forandringer, der foregår i den offentlige erindring, og skal formodentlig forstås i lyset af de universelle, humanistiske værdier, der har spillet en væsentlig rolle i denne generations måde at lære om historien på. Sammen med indflydelsen af overnationale erindringstemaer og tolkningsmønstre, f.eks. i sammenhæng med Holocaust, sker der også en forskydning af den nationale erindring: Ofrene og lidelserne kommer i centrum for opmærksomheden og øver indflydelse på selvtematiseringer og autoriseringer.¹⁷ Her er familien Karlsen et godt eksempel. En bedstefar, hvis historie oplagt rummede en spændende heltehistorie, forskydes til også at rumme refleksioner over tolerance og krigstraumatiseringer.

AFRUNDING

Når vi her har undersøgt sammenhængen mellem køn, erindring og historiebrug, kan vi især konstatere, at der eksisterer relativt traditionelle autoriseringssmønstre og mulige subjektpositioner blandt øjenvidnegerationerne. Den maskulint konnoterede fascination af de dramatiske og eventyrlige sider af krigens fortællinger kan stadig observeres som et mændenes domæne igennem generationerne. Hertil knytter sig en slags mandlig ekspertstatus. Kvinder halter her bagefter i konkrete samtalsituationer, men formodentlig også i det almene billede af autorisering. Der, hvor kvinderne identificerer sig med mødrenes og bedstemødrenes hverdagsglæder og -sorger, lader det ikke til, at dette nødvendigvis går hånd i hånd med en impuls af *videnstilegnelse* omkring de dertil hørende historiske baggrundsforhold. Billedet relativiseres i det omfang tv-mediet bliver leverandør af historie billeder – i bogstavelig og i overført betydning. Spille- og dokumentarfilm, der udsendes i tv, anføres i samme omfang af kvinder og mænd i anden og tredje generation som reference for historisk *viden*, men bidrager i stærkere grad hos de mandlige interviewede til, at de føler sig autoriseret til at "tale med" om emnet.

I børnebørnenes generation ændrer dette billede af bedsteforældrenes fortællinger sig. Her træder de mandligt-heroiserende nationale historiefortolkninger i baggrunden til fordel for de tolkninger, der orienterer sig mod de lidelser, der forårsages af krig, og mod universelle værdier som fred og menneskerettigheder. Og i denne konstellation af identifikation og historiebrug får nu de kvindelige fortæl-

---

¹⁷ Levy & Sznajder 2001.

linger om afsavn og en hverdag, der var vanskelig at klare, en ny betydning, mens de mandlige krigsfortællinger til tider omfortolkes fra helte- til lidelses- eller endda offerhistorier.

Vi mener således at have vist, at køn er et meget frugtbart analytisk perspektiv, når det drejer sig om at forstå og relatere den individuelle, den familiære og den nationale/kollektive omgang med fortiden med hinanden. Køn spiller en betydelig rolle i forhold til hvem, der tilkendes en rolle som historisk subjekt, i forhold til hvem, der tildeles fortælle- og tolkningsautoritet, i forhold mulige identifikationspotentialer og endelig i forhold til den enkeltes historiebrug. De nationale grundfortællinger er ikke kønsneutrale, og det har betydning for vores omgang med besættelsestiden. Det generationsperspektiv, som udgør en hovedlinje i den europæisk komparative undersøgelse, der ligger til grund for denne artikels fokus, har samtidig vist, at kønsperspektivet ikke bør stå alene. Selvom en række kønsstereotyper reproduceres gennem generationerne, synes især den måde, hvorpå historiebrugen foregår, at bryde hermed, særligt når man ser på den yngste generation. Men det ændrer ikke ved, at køn fortsat spiller en rolle i den kontinuerlige forhandling af, hvad "rigtig" historie er, hvem der var med i den, og hvem der derfor kan bruge den til noget.

LITTERATUR

- Bjerg, Helle, Karen S. Bjerregaard & Claudia Lenz 2006, *"Jetzt müsste Opa hier sein, um zu erzählen. Die Bedeutung der Kategorie Geschlecht bei der Weitergabe von Besatzungserinnerungen in Dänemark und Norwegen"*, Historische Mitteilungen der Ranke-Gesellschaft, Bind 19.
- Borgesrud, Lars 2000, *Årstall og holdepunkter i norsk historie*, Oslo.
- Bryld, Claus & Anette Warring 1999, *Besættelsestiden som kollektiv erindring*, Humanistisk historiefordling bind 5, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Eriksen, Anne 1995, *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*, Oslo: Pax.
- Jensen, Olaf 2004, *Geschichte machen. Strukturmerkmale des intergenerationellen Sprechens über die NS-Vergangenheit in deutschen Familien*, Tübingen: Studien zum Nationalsozialismus, Band 9.
- Lenz, Claudia 2003, *Haushaltspflicht und Widerstand. Erzählungen norwegischer Frauen über die deutsche Besatzung 1940-45 im lichte nationaler Vergangenheitskonstruktionen*, Tübingen: edition diskord.
- Levy, Daniel & Natan Sznajder 2001, *Erinnerung in globalen Zeitalter: Der Holocaust*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lylloff, Kirsten 2006, *Barn eller fjende? Uledsagede tyske flygtningebørn i Danmark 1945-1949*, København: Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Moller, Sabine, Harald Welzer & Karoline Tschuggnall 2002, *"Opa war kein Nazi": Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*, Frankfurt am Main: Taschenbuch, S. Fischer Verlag.
- Rüsen, Jörn 2001, *Geschichtsbewusstsein: psychologische Grundlagen, Entwicklungskonzepte, empirische Befunde*, Böhlau: Beiträge zur Geschichtskultur.
- Warring, Anette 1994, *Tyskerpigier under besættelse og retsoppgør*, København: Gyldendal.
- Warring, Anette 1994, *Illegalitetens hule: hjemmets funktion i modstandskampen*, i: Arbejderbevægelsen og besættelsen, Årbog for Arbejderbevægelsens historie, København: SFAH.

Welzer, Harald (red.) 2007, *Der Krieg der Erinnerung. Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis*, Frankfurt am Main: Taschenbuch, S. Fischer Verlag.

Welzer, Harald 2001, *Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung*, Hamburg: Hamburger Edition.

KAREN STELLER BJERREGAARD,
PH.D., ADJUNKT, HISTORIE OG SAMFUNDSFAG,
AVEDØRE GYMNASIUM.

HELLE BJERG,
CAND.MAG., PH.D-STIPENDIAT, DPU,
AARHUS UNIVERSITET & LEKTOR, HISTORIE,
LÆRERUDDANNELSEN BLAAGAARD-KDAS, UCC

CLAUDIA LENZ,
PH.D., RESEARCH COORDINATOR,
THE EUROPEAN WERGELAND CENTRE, OSLO

ABSTRACT

Artiklen handler om, hvordan erindringer om besættelsestiden i dag fortælles og videregives gennem tre generationer i danske og norske familier. Det vises, at erindringer ikke er afsluttede fortællinger, der videregives til de næste generationer, men kommunikative og socialt situerede processer, der hele tiden skaber og former historierne om fortiden i et skæringspunkt mellem den offentlige mindekultur og private erindringer. Her spiller køn en vigtig rolle, og artiklen viser, hvordan vurderinger af handlinger og begivenheders historiske relevans er afhængig af, om aktørerne var mænd eller kvinder, hvordan køn spiller en rolle i forhold til, hvem der får tildelt autoritet som fortæller og fortolker af de historiske begivenheder og hvordan køn spiller en rolle i den måde, hvorpå de senere generationer knytter historien til nutiden og bruger den.